

“ՀԱՅՐԷՆ”ՆԵՐՈՒ ԲՈՒՐԱՍՏԱՆԸ

Այն տետրին մէջ զոր Արամ Անտոնեան ինծի յանձնեց եւ ուր Գաղիկ Տէվէճեան «հին տաղարան» է մը (որուն թուականը չէ նշանակուած) օրինակած է բազմաթիւ միջնադարեան բանաստեղծութիւններ, հաճոյքն ունեցայ երկու շարք զտնել Քուչակեան տաղիկներու, որոնց մէջ կան որ տակաւին անծանօթ էին եւ կան ալ որ արդէն իմ կամ այլոց ձեռքով տպուածներու շահեկան տարբերութիւններ ներկայացնող փոփոխակները կը կազմեն: «Անահիտ»ի այս եւ յաջորդ թիւին մէջ կը հրատարակեմ այդ նոր շարքերը, արդի աշխարհաբարի վերածումով մը:

Այսպէս, հետզհետէ կը ստուարանայ մեր հին բանաստեղծութեան մէջ ամբողջական բարձր ու ինքնայատուկ տեղ մը բռնող այդ տաղերու գանձը: Հ. Ալիւնեան, Զուարթնոց ամսագրի թիւ 6ին մէջ իր հրատարակած յօդուածով, Մանուկ Աբեղեան Խ. Հայաստանի Պետ. Համալսարանի «Գիտական Տեղեկագրի» թիւ 2—3 եւ 4 հատորներուն մէջ իր ընդարձակ ուսումնասիրութեամբ, կը յիշատակեն մէկէ աւելի ձեռագիրներ, Լէվմիածին, Երեւան ու Վիեննա գտնուող, որ նոյնպէս կը պարունակեն Քուչակեան տաղեր: Այդ ոսկեհանքը խոր է ուրեմն եւ մեծապէս հարուստ: Ամբողջ ցեղի մը սրտին ամենէն ներքին ու նուրբ զգացումները իրենց ամենէն ներքեւ, զեղեցիկ ու իսկատիպ ձեւով արտայայտուած են անոնց մէջ: Այդ տաղերը, խորապէս սիրելի դարձած հայ ժողովրդին, Հայաստանի շատ մը կողմերը տարածուած, բազմաթիւ տաղարաններու մէջ մաս առ մաս ամփոփուած են: Կարելի է յուսալ որ անոնցմէ զեռ ուրիշ շարքեր ալ երեւան պիտի ելլեն նոր գտնուած կամ զեռ չուսումնասիրուած ձեռագիրներու մէջ: Ինչ որ արդէն իսկ ինծի ծանօթ է, կրնայ կազմել հատոր մը երկու կամ երեք անգամ աւելի ստուար քան «Նահապետ Քուչակի Դիւանը» զոր հրատարակեցի 1902ին:

Հին ձեռագիրը որմէ քաղած է Տէվէճեան իր օրինակած կտորները, տղէտ զրչի մը գործ պէտք է եղած ըլլայ. հոն կան բաւական թիւով աղաւաղեալ տողեր, պակասաւոր տաղեր (ուր մէկ կամ երկու տող մոռցուած են), կան տաղիկի կտորներ որ ուրիշ տաղիկի մը միացած են, տաղիկի մը մէկ մասը՝ շարքին սկիզբները եւ փնջեալ մասը՝ վերջերը, ուրիշ տաղերու խառնուած: Ներկայ մասնական հրատարակութեան համար, ես զատեցի այն տաղիկները որ ամբողջ են ու քիչ կամ բնաւ աղաւաղուած, պակասաւորները մէկդի դնելով առ այժմ:

Այս ձեռագրին մէջ եւս երկու տաղաշարքերը չեն պարունակեր հեղինակի անուն, ինչպէս ցարդ մեզի ծանօթ բոլոր ձեռագիրներու մէջ գտնուած շարքերը: Երկուքն ալ ունին «Տաղ սիրոյ» տիտղոսը: Երկրորդ շարքը կը բաղկանայ երեք քառեակէ միայն, որ արդէն ծանօթ էին («Նահապետ Քուչակի Դիւան»ին մէջ հրատարակուած՝ քանի մը բառի տարբերութեամբ). երրորդ քառեակին («Ես տըղայ ու դուն տըղայ, սիրուելու ատենն է հիմայ») չորրորդ տողը կը պակսի եւ անոր տեղ դրուած է «Ես ձագ ծիծեռնիկ պիտի» տաղիկին առաջին երկու տողը: Բայց առաջին շարքը շատ աւելի երկար է եւ կը պարունակէ տաղիկներ որ ամենամեծ մասամբ զեռ անծանօթ էին մեզի:

«Այս փոքրիկ տաղերու շարքերը, կը գրէի չորս տարի առաջ «Հատընտիք էջեր Քուչակեան տաղաշարքէն» հատորիկին յառաջաբանին մէջ, մերթ մէկ քանի ձեռագիրներու մէջ կը գտնենք կրկնուած, բայց երբեք նոյն ձեւով ոչ ալ նոյն կարգով, ինչ որ կը պատահի ծանօթ ուրիշ բանաստեղծներու համար որոնք գիտուն հեղինակներ էին եւ կը գրէին իրենց տաղերը. Քուչակեան շարքերը զանազան օրինակներու մէջ կը ներկայանան մեծ տարբերութիւններով, կան ձե-

ռազդիրներ որ նոյն շարքը կը պարունակեն ուրիշ կարգով եւ նորանոր քառակներով խառն, կան շարքեր որ մէկ ձեռագրի մէջ միայն կը գտնուին, շատ մը քառակներու այս կամ այն տողը տարբեր ձեռագիրներու մէջ այլազան ձեւերով կը ներկայանայ, ինչ որ ենթադրելի պէտք է տայ թէ օրինակիչները գտնուած ուրիշ օրինակէ մը չեն քաղած այդ շարքերը, այլ իրենց բերնուց գիտցածը կամ լսածը զրի առած են։ Այդ տաղերը ամենքն ալ երգուելու համար յօրինուած են, աւանդութեամբ պահպանուած են մինչեւ որ այս կամ այն օրինակիչը զանոնք զրի առած է ինչպէս ինք լսած է իր գիւղին կամ գաւառին մէջ։ Ներկայ երկու շարքերն ալ այս վարկածս կը հաստատեն։ Տակաւին չենք ունեցած երկու ձեռագիր որոնց մէջ միեւնոյն շարքը ծայրէ ծայր միեւնոյն տաղիկներով եւ միեւնոյն կարգով կրկնուած ըլլաւ. շատ քիչ անգամ՝ երկու ձեռագրի մէջ կը գտնենք միեւնոյն քառակներու խումբը, շարքի մը մէկ մասին մէջ միայն՝ նոյն կարգով դասաւորուած, բայց տողերուն մէջ որոշ տարբերութիւններով, եւ իւրաքանչիւր շարքը այդ խումբէն առաջ կամ յետոյ ունենալով ուրիշ տաղիկներ։ Նոյն եզրակացութեան կը յանգի նաեւ Մանուկ Աբեղեան այն ընդարձակ ու մեծարժէք ուսումնասիրութեան մէջ զոր վերեւ յիշատակեցի. «ենթադրելի թէ այս բազմազան փոփոխութիւնները որ յատուկ են ժողովրդական երգին, ձեռագրական ծագում ունին, այսինքն արտագրողների ձեռքով են յառաջ եկել, այդ ընդունելի չի կարող լինել։ Ոչ մի անհատական գրական երկ, որ յօրինուել է գրելով եւ պահել է գրաւոր կերպով, նոյն իսկ մեր հին յայտնի բանաստեղծների տաղերը որոնք մի ժամանակ սիրւած եւ երգւած են եղել, ուրեմն եւ մասամբ բերանացի աւանդւած, այդպիսի եւ այդքան փոփոխութիւններ չեն ունեցել ձեռագիրների մէջ։... «հայրէն»ների այս բոլոր յատկութիւնները մեզ բերում են այն հետեւութեան որ զրանք բերանացի աւանդուած տաղեր են եղել։» Աբեղեան կ'աւելցնէ՝ «Այդ տաղերը մէկ ժամանակի եւ մէկ անհատի ստեղծագործութիւն չեն, այլ ընդհանրական գրանց վրայ աշխատել են բազմաթիւ սերունդներ, եւ զրանք փոփոխութիւն, վերամշակութիւն եւ զարգացում կրել են բնականաբար, երգիչների բե-

րանին, երգելու ժամանակ, այն էլ դարերի ընթացքում։ Ուրիշ խօսքով, այդ փոքրիկ տաղերն ապրել են ժողովրդական երգերի կեանքով եւ իրենէ ժողովրդական երգեր զրի են առնուած զանազան մարդոց ձեռքով ուստի եւ մէկմէկուց տարբեր ազդաշարքերով ու բազմազան վարիանթներով, ճիշտ ինչպէս մեր ժամանակի ժողովրդական երգերի ժողովածուներն են»։

Ուրեմն, առոնք հաւաքական ստեղծագործութեան մը արդիւնք են։ Ո՛չ եւ այո՛ւ. Ո՛չ, որովհետեւ, ինչպէս նկատել տուած եմ «Նահապետ Բուշակի Դիւան»ի յառաջաբանին մէջ, այդ գերազանցապէս ինքնատիպ ու խորազգաց տաղերուն գրեթէ ամբողջութեանը մէջ՝ լեզուական ինչ ինչ տարբերութիւններով եւ շատ մը տաղերու եւ տողերու աւելի կամ նուազ համարժէք տարբերակներու անհուն այլազանութեան մը մէջէն՝ ոճը, ներշնչման ոգին ու արտայայտման եղանակը, տաղաչափութիւնը, տողերուն յատուկ երաժշտութիւնն ու գունագեղութիւնը՝ նոյնն են։ Սկզբնական միակ երգիչ մը, որ հիմներ է այդ բանաստեղծութիւնը իր բոլոր էական տարբերով, անհրաժեշտ է ենթադրել։ Արդէն նոյն իսկ ամենէն միամիտ անանուն ժողովրդական երգը որոշ ատենի մը որոշ տեղ մը որոշ հեղինակ մը ունեցած է, որուն անունը մոռցուած է, բայց որուն բերանացի յօրինած երգը ժողովուրդէն սիրուելով բերնէ բերան պահպանուած է, ժամանակներու ընթացքին ուրիշ աշուղներէ եւ նոյն իսկ ժողովուրդէն երգուելով զանազան դաւառներու մէջ՝ լեզուական եւ այլ փոփոխութիւններ կրած է, հաւաքական արտայայտութիւն դարձած է։ Բուշակի անունով մեր մէջ այժմ հանրածանօթ այս տաղերուն համար աւելի եւս անհրաժեշտ է ենթադրել սկզբնական միակ հեղինակ մը որ այդ քերթողական բանաձեւն ստեղծեր է, անով արտադրեր է ամբողջ շարք մը տաղեր եւ այդ տաղերը յետոյ տեղէ տեղ դարէ դար փոփոխութեանց, յաւելմանց, ընդլայնմանց եւ կրճատմանց ենթարկուել են շատերու ձեռքով, ու նոյն իսկ ուրիշ աշուղներ՝ նոյն ոճով, տեղին ու ժամանակին համեմատ՝ լեզուի տարբերութիւններով, նախնական տաղաշարքը ճոխացուցեր են բոլորովին նոր տաղերով։

Այդ տաղերը հաւաքական, ժողովրդական

Ջ Ո Ր Ո Ւ Մ

Նկար՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԱՐԵՆՆԻ

քնոյթ ունին նաև, անով որ անոնց մէջ անհատի մը սոսկական գաղափարները, զգացումները, գիտելիքները, աշխարհայեացքը չէ որ կը թարգմանուին անձնական գիտակից շարադրութեամբ մը, այլ սկզբնական հեղինակն ինքն իսկ աշուղ մը եղած է, ժողովրդական երգիչ մը, քնազգական արուեստագէտ մը որ ժողովրդի հոգեբանութեան ու մտայնութեան արտայայտիչն է, որ գրքերէ չէ ներշնչուեր այլ ժողովրդին ապրելու, խորհելու, երգելու, խօսելու եղանակը խտացուցեր է իր երգին մէջ, որ օգտագործեր է իրմէ առաջ գոյութիւն ունեցած ժողովրդական երգերէ տար-

րեր, առածներ, աւանդութիւններ, հէքեաթներ, ասութիւններ, պատկերներ, բայց որ օժտուած ըլլալով արտակարգ տաղանդով մը՝ այդ բոլորը հալեցուցեր է այնպիսի բանաստեղծութեան մը մէջ որ, իր ստեղծման իսկ բողբէին հաւաքական կազմ ունենալով հանդերձ, ինքնատիպ, անձնագրոշմ, հզօր կնիք մը կը կրէ, հայ ժողովրդական բոլոր հին ու նոր երգերուն մէջէն զայն զանազանող ու զայն անոնց զերագոյն արտայայտութիւնը կացուցանող։ Այս կարծիքին՝ զոր «Նահապետ Քուչակի Դիւան»ի յառաջաբանին մէջ բանաձեւած էի արդէն՝ էական գծերուն Արեղեան ևս

իր ուսումնասիրութեան մէջ համամիտ կը թուի:

Ո՞վ է այդ սկզբնական երգիչը, ե՞րբ ապրած է ան, Հայաստանի ո՞ր մասին մէջ: Այս հարցը դեռ կը մնայ անլոյծ:

Հ. Ն. Ակինեան, որ «Զուարթնոց» ամսագրի 6—7 թիւին մէջ հրատարակած է վեց Քուչակեան քառեակ, Վիեննայի Մատենադարանի թիւ 674 ձեռագրէն քաղուած, եւ որոնք գրեթէ ամենքն ալ պարզ տարբերակներ են արդէն տպուած տաղիկներու, նոյն թիւին մէջ ունի նաեւ յօդուած մը, ուր՝ այս տաղերու շարքը մեր մէջ ժողովրդականացնելու համար իմ կատարած ջանքերս գնահատելով հանդերձ՝ կը մեղադրէ ինծի թէ Արիստ. վրդ. Տէվկանցի «Հայերգի» յառաջաբանին մէջ այդ տաղերուն խարակոնիսեցի Նահապետ Քուչակին վերագրումը իւրացուցեր եմ եւ թէ «կապեր եմ այդ աննման քառեակներուն հետ մի պարզուկ աշուղ Քուչակի անունը, առանց վարանելու թէ ասով քառեակները կը տուժեն իրենց հնութիւնը»: Հ. Ակինեան կ'աւելցնէ, «Քուչակ ժէ. դարու առաջին քառորդէն հայ տաղասաց մըն է՝ վանեցի կոչուած, թէեւ ծագմամբ խարակոնիս գիւղէն կ'ըսուի: Նա հեղինակ է քանի մը պարզ ժողովրդական տաղերու եւ իբրեւ աշուղ երգող հին ժողովրդական երգերու ի հարկէ երգի մը արտասանութեամբ չէր կարող երգիչը երգին ալ հեղինակը նկատուիլ»: Հ. Ակինեան մոռցած է որ երկու Քուչակ մեզի ծանօթ է անունով, մին՝ այն որուն կ'ակնարկէ / և որ «թոռ Քուչակն» է, ապրած արդարեւ ժէ. դարու առաջին քառորդին, միւսը՝ այդ աշուղ Քուչակին մեծ պապը, Նահապետ վարպետը, որ ժե. դարու վերջերը կամ ժ. Զ. ի սկիզբները ապրած ըլլալու է. «Այս ծովական գիշերն ի բուն» երգը (Հայերգի մէջ հրատարակուած Քուչակեան ընդարձակ տաղաշարքը), կը գրէ Տէվկանց վարդապետ, Նահապետ վարպետ Քուչակինն է, որ օրինակուած է Ռ. Ա. (1585) ի Սեբաստիա, եւ նոյն օրինակէն հանած է կրկին Ռ. Դ. Լ. թուին (1746)՝ Պետրոս երէցը: Տէվկանց կը յիշէ նաեւ ձեռագիր աւետարանի մը մէկ յիշատակարանը ուր կայ սա տողը՝ «Դարձեալ յիշեցէք զՔուչակ եւ զմեծ Պապն իւր Նահապետ վարպետն որ մականունն աշուղ Քուչակ ասի»: «Խարակոնիս, կ'աւելցնէ Տէվկանց վարդապետ, բազմահայ

գիւղ մի է ի Տոսպ գաւառն Վասպուրականի, Արշակայ լճակին արեւելեան եզրը, եւ Քուչակ աշուղն եւ իւր պապ Նահապետ վարպետ աշուղին սեպհական գիւղն է, որք թոռն եւ պապիկով միասին հոն թաղուած են, եւ գերեզմանին իբրեւ ուխտատեղի համարուած է տեղացւոցմէ»: Նահապետը ուրեմն, որուն վերագրած է Տէվկանց այդ տաղաշարքը եւ որուն անունը ես ալ՝ իմ առաջին հրատարակութեանս մէջ՝ կցեցի այդ տաղաշարքին, այնքան ալ նոր ժամանակի բանաստեղծ մը չէ քանի որ ժէ. դարու վերջերն է ապրեր, և անշուք աշուղ չէ, քանի որ «վարպետ» յորջորջուած է այդ հին օրերէն իսկ, Վասպուրականի մէջ մեծահռչակ աշուղի անուն մը ձգած է որ ցարդ ժողովուրդին մէջ կը յեղձեղուի, եւ գերեզմանն իսկ ուխտատեղի դարձած է, ինչ որ ցոյց կուտայ ո՞րքան հազուադէպ ժողովրդականութիւն վայելած է այդ վարպետ աշուղը:

Ուրեմն այս աննման քառեակները չէին տուժեր այսպիսի արտակարգ մեծարանքի մը արժանացած աշուղի մը վերագրուելով: Ուրիշ հարց թէ այդ այդ տաղերը իրապէս խարակոնիս ծնած Նահապետի մը գո՞րծն են, եւ թէ անոնք Վանայ շրջանին մէջ՝ յօրինուած երգեր են: Այդ հարցը նոյն իսկ «Նահապետ Քուչակի Դիւանը» գրքիս յառաջաբանին մէջ դրած եմ եւ, Տէվկանց վարդապետի անորոշ հաւաստումը անբաւական գտնելով այդ հարցին լուծումը տալու:

Դիտել տուած եմ հոն նաեւ որ ձեռագիրներու մէջ այդ տաղաշարքերը ո եւ է հեղինակի անուն չեն կրեր, թէ լեզուն ու ոճը եւ տաղաչափութիւնը Վանայ ժողովրդական երգերուն հետ նմանութիւն չունին այլ Ակնայ ժողովրդական երգերուն, անտունիներուն հետ է որ յայտնի խնամութիւն ցոյց կուտան, եւ ենթադրած էի որ թերեւս այդ Նահապետ Քուչակը որուն կը վերագրէր Տէվկանց այդ տաղաշարքը, Ակնէն բղխած բանաստեղծ մը ըլլար որ թափառելով Հայաստանի այլ և այլ կողմերը՝ իր կեանքին վերջին մասը եկած ըլլայ Վանայ մէջ անցընել և խարակոնիս թաղուած է:

Այդ միջոցին մեզի ծանօթ էր միայն մէկ տաղ, «Գօգալ մ'ես երէկ տեսայ ի քաղաքն ի յԱնկուրիա» որուն վերջը յիշուած է Քուչակի անունը, — ու ետքէն էս ինքս նկատեցի եւ

գրեցի «Անահիտ»ի մէջ (1907) թէ ատիկա գործն էր Սարգիսեան Բերդակացիին, եւ այն աշուղը որ տաղին վերջը ինքզինքը կ'անուանէ «Ես Քուչաքս եմ Վանեցի ի զեղէն Խարակոնիսայ» օրինակիչն է այդ երգին, եւ իր այդ քանի մը ոտանաւոր տաղերով յիշատակարանն ալ բանաստեղծական ո եւ է արժէք չունեցող բան մըն է. ատիկա արդէն յայտնապէս փէ. դարուն ապրող «Թոռ» Քուչակը կրնար ըլլալ, եւ ոչ Նահապետ վարպետը (1):

«Անահիտ»ի 1907ի նոյն թուին մէջ հրատարակուած էր նաեւ ուրիշ տաղ մը, զոր Փարիզի Ազգային Մատենադարանի մէկ ձեռագրին մէջ գտած էի եւ որ Քուչակ անունը կը պարունակէր Քօչէկ եւ Քօչէկ ձեռով: «Այս աշբխ Քօչէկս որ կ'ասեն ի Վան... Տըւէք զոգսրմին, ասէք զՀայր մեղան — Աշբխ Քօչէկին հոգւոյն միարան (2)». Աստուածածնայ գովք մըն է (Աղբիւր կենդանի, քղիւնս զանազան, Մեղայ քեզ մեղայ, կոյս անապական...), գրաբախառն մըջնագրեան ռամկական հայերէնով գրուած, 5—5 տաղաչափութեամբ, ուր քանի մը սիրուն պատկերներ կան, բայց որ միջակէն հազիւ քիչ մը վեր արտագրութիւն մըն է, եւ ինչպէս զիտել տուած եմ Անահիտի այդ յօդուածին մէջ՝ ո եւ է կապ չունի մեզ հետաքրքրող հոյակապ տաղաչափին հետ: Այն ատեն գրած էի որ ա-

(1) Ուրիշ Քուչակ մըն ալ Պ. Նաւասարդեանի «Հայ ժող. Հէքեաթներ»ու 2-րդ քիւն մէջ կը գտնենք: Հոն հրատարակուած կալ գուտ ժողովրդական երգի բնոյթ ունեցող, անարուեստ միամիտ տաղ մը, «Սանամօր եւ քաւորի գովասանքը» վերնագրով, որ կը վերջանայ սա տողերով՝ «Վալնի Քուչակ մեղքն ալացեր, Սանամէր քաւորն ա գովացեր, եւն.: Աս ալ ուրիշ աշուղ մըն է, Քուչակ անունով, Վանցի, (Վալնին, ինչպէս Արեղեան դիտել կուտայ, Վանլի, Թրքերէն՝ Վանցի բառին աղաւաղումն է) եւ որ ամենահեռաւոր կապ իսկ չունի մեզ զբաղեցնող տաղաչափին հետ:

(2) 3. Թադէոսեան տպած է նոյն տաղը էջմիածնայ մէկ ձեռագրէն առնելով, ուր հեղինակին անունը գրուած է քօչակ («Գովասանք Ս. Աստուածածնին ի Վանցի քօչակէ ասացեալ»): «Ես նըւաստ քօչակ որ կ'ասեն ի Վան»):

տիկա Խարակոնիսեցի Քուչակի մը գործն է՝ ապահովապէս, եւ ուրեմն կրօնական այդ տեսակ բանաստեղծութիւններ գրելով Վանայ մէջ համբաւ շահած այդ աշուղն է Թերեւս որ կը հանգչի Խարակոնիս եւ ատոր համար իր գերեզմանը ուխտատեղի է եղած:

Նկատած էի սակայն որ Տէվկանցի յիշած անունն էր՝ «Նահապետ Քուչակ» եւ այս տաղին մէջ կը գտնէինք միայն Քօչէկ կամ Քօչէկ: Արեղեան կը յիշատակէ թէ Աշխարբեկ Քալանթար 1917 թուի հնագիտական արշաւանքի նիւթերէն հաղորդելով Գիտութեանց եւ Արուեստից Ինստիտուտի պատմական-հասարակական բաժնի հերթական նիստերէն մէկուն, ըսեր է թէ ինք տեսած է լուսանկարած է Խարակոնիսի Ս. Թէոփորոս եկեղեցւոյ հանդստարանին մէջ գտնուող աշուղ Քուչակի գերեզմանաքարը, որ ունի հետեւեալ արձանագրութիւնը. «Սա արեւ Քուչակ, թիւ Ռիս Ա. 3. Ք.» (այսինքն 1392): Նահապետ անունը հոտ ալ չկայ, այլ միայն Քուչակ, չկայ նաեւ յիշատակութիւն թոռ եւ աշուղ միասին հոն հանգչելու՝ ինչպէս կ'ըսէր Տէվկանց. մէկ Քուչակի մը գերեզմանաքար միայն տեսեր է Աշխարբեկ Քալանթար: Արեղեան կը հարցնէ թէ արդեօք սա արեւը յիշալ բնիկըցում չէ՞, շատարեւ կամ Նահապետ չէ՞ բուն բառը. դժուար է «սա արեւ»ին մէջ Նահապետ տեսնել: Առեղծուած մըն ալ ատ: Մըտեղէն լսեր է Տէվկանց վարդապետը «Նահապետ վարպետ Քուչակի» անունը, եւ ի՞նչ հիմքի վրայ անոր վերագրեր է իր հրատարակած զմայլելի տաղաչափը: Հանելուկ որ անյոյժ մնալու թերեւս դատապարտուած է:

Թէ ինչո՞ւ սակայն առաջին հրատարակութեանս մէջ, այդ տաղաչափը Նահապետ Քուչակի մը վերագրելու լուրջ հիմքեր պակսին զգացած ըլլալով հանդերձ՝ զայն այդ հեղինակին անունով մէջտեղ նետած էի, Անահիտի այդ յօդուածին մէջ որոշապէս խոստովանած եմ. «... Իմ միակ նպատակս ըլլալով այդ հրաշալի բանաստեղծութիւնը երեւան հանել եւ անցեալին մէջ սիրոյ մեծ երգիչ մը ունեցած ըլլալնիս շեշտել, չէի ուզեր այդ պահուն երգչին անձին առեղծուածով չափազանց զբաղիլ. անհրաժեշտը, ստիպողականը, մարդ մը, Քուչակ մը, մեծ աղօտոր դէմք մը ցոյց տալն էր ազգին...»:

«Հատընտիր էջեր Քուչակեան տաղաչափ»

քէն» հատորիկիս յառաջարանին մէջ կ'ըսէի նոյն բանը, աւելի մանրամասն կերպով.

«Ոչ ոք գիտէ ո՞վ եղած է այդ սկզբնական հեղինակը եւ ո՞ր դարուն ապրած է: Ապահովապէս՝ Սելճուքեան թուրք հեղեղին Հայաստանի եւ բովանդակ Փոքր Սսիոյ մէջ տաքածուելէն ու տիրելէն յետոյ է որ անոնք երկնուած են, որովհետեւ թուրքերէն բառերով (ինչպէս եւ թուրքերէն մէջ տաքածուած արարերէն ու պարսկերէն բառերով) լեցուն են այդ երգերը. ու ակնհերեւ է նաեւ որ անոնք ծնած են Հայաստանի այն շրջանին մէջ որ վաղուց բիւզանդական տիրապետութեան տակ կը գտնուէր, վասն զի հելլէն շունչ մը, ատտիկեան նուրբ ոգի մը, հին յունական հեթանոս քնարին չափասէր ներդաշնակ ոգիէն ցոյլ մը կը զգացուի հոն: Անհնար է որ ատոնց հեղինակն ըլլայ վանցի Բուչակը, ինչպէս կը յայտարարէ Արիստակէս Վ. Տէվկանց՝ չենք գիտեր ի՞նչ փաստի վրայ հիմնուելով: Այդ վանցի Բուչակին մէկ բանաստեղծութիւնը (Աստուածածնայ վրայ տաղ մը) ատենով Փարիզի ձեռագիրներուն մէջ գտած ու հրատարակած եմ Անտիխի մէջ. հեղինակը այդ տաղին վերջերը ինքզինքը որոշապէս կ'անուանէ «աշուղ Քօչէկ» որ կ'ասեն ի վան», բայց իր երգը նիւթով, լեզուով, ոճով ու տաղաչափութեամբ շատ տարբեր է մեզ զբաղեցնող տաղաշարքէն: Երբ 1902ին հրատարակեցի «Նահապետ Բուչակի Դիւանը», արդէն իսկ այն զգացումն ունէի որ այդ տաղերուն իմարակոնիսցի Նահապետ Բուչակ աշուղին վերագրումը ապացուցուած բանի մը ձեւը չունէր, եւ թէ անոնք աւելի ժողովրդական երգերու բնոյթն ունին, Ակնայ երգերուն շատ մօտիկ. յառաջարանին մէջ զայդ նկատել տուած էի երկու տողով. բայց նոր յայտնուող այդքան թանկագին բանաստեղծական դանձ մը լաւագոյն էր անունով մը մէջտեղ նետել. ժողովրդական անանուն երգեր շատ ունինք, որոնց մէջ գոհարներ կան, բայց որ ընդհանրապէս ֆօլքլօրադէտներէ, բանասերներէ եւ քանի մը իրագիկ ու մասնատրարար շահագրգռող բանաստեղծներէ կը կարգացուին ու կ'ուսումնասիրուին. դէժ այս շարքը որուն գեղեցկութիւնը կը գերազանցէր մեր բոլոր այլ սովորական տաղերունը, պէտք էր գրասէր հասարակութեան բոլոր խաւերուն մէջ տարածուէր, եւ ատոր համար անուն մը

պէտք էր. ահա ինչու Բուչակի անունը պահեցի, եւ այդ անունը այլ եւս՝ թէ՛ Հայոց եւ թէ՛ թարգմանութիւններով (1) օտարներու մօտ՝ այդ տաղաշարքին կապուած մնաց, եւ լաւ է որ մնաց այդպէս, դանազանելու, անշատելու համար այդ շարքը մեր բազմաթիւ ժողովրդական երգերէն որոնցմէ իրապէս ալ կ'անջատուի իր ներշնչման, իր գեղեցկագիտութեան, իր արուեստին ինքնայատուկ եւ շատ նուրբ արժէքով: Օսթիանի դիւցազներդներուն հեղինակը Մաքիբեօրն է, այսօր զայդ ամէն ոք գիտէ, բայց Օսթիանի անունը ընդ միշտ կապուած կը մնայ այդ բանաստեղծութեանց. Հոմերի հրաշակերտներուն ընդ հեղինակը ո՞վ է, ոչ ոք գիտէ որոշ, բայց Հոմերի անունը պիտի մնայ միշտ իլիականէն ու Ոդիսականէն անբաժան. Բուչակ անունն ալ, որ այս տաղաշարքին հետ ճանչցուեցաւ ու սիրուեցաւ ամէն տեղ, թերեւս ընդ միշտ պիտի մնայ անոր կապուած, գէթ մինչեւ որ այդ հանելուկը լուծուի եւ բուն հեղինակին անունը երեւան գայ:»

Բուչակը այլ եւս՝ ինծի համար՝ տեսակ մը գրական ստանունը դարձած է այդ բանաստեղծութիւնն ստեղծող հին անձանօթ աշուղին: Եւ իբրեւ այդ անպատեհութիւն մը չեմ տեսներ զայն պահպանել, հիմայ մասնաւոր որ մեր ամբողջ ժողովուրդը կը սիրէ այդ հեռաւոր խորհրդաւոր քերթողը՝ Բուչակ անունով, երբ այդ անունով ան թարգմանուած է եւրոպական մէկէ աւելի լեզուներու եւ օտար քննադատներ այդ անունով հայ բանաստեղծը «երգ երգոց»ի Սողոմոնին եւ «Ինթերմեցցօ»ի Հայնէին բաղդատած են:

«Քօչէկ» թուրքերէն բառով ստուգաբանութիւնն այդ անունին, զոր «Նահ. Բուչ. Դիւան»ի գրքիս յառաջարանին մէջ առաջարկած էի, եւ որ քննադատուեցաւ, այժմ ինծի

(1) Բուչակեան տաղերէն բաւական մեծ թիւով թարգմանուած կան Ֆրանսերէն՝ իմ Les Trouvères arméniens գրքիս եւ La Roseraie d'Arménie գործիս երկրորդ հատորին մէջ. անոնցմէ ոմանք թարգմանուած են նաեւ անգլիերէն, իտալերէն, յունարէն, ռուսերէն, գերման բանաստեղծ մը, Հանս Պէթկէ, անցեալ տարի առանձին հատորով հրատարակեց անոնց հարիւր հատին գերմաներէն տաղաչափեալ թարգմանութիւնը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՓԷՅՁԱԺԸ

Գրող՝ ՄԱՐՏԻՆՈՍ ՄԱՐԵՆՆԻ

այ խորթ կը թուի ճշմարտանման չեմ կըրնար նկատել նաեւ Յ. Թադէոսեանի մեկնութիւնը «քիւչիւք» (կարճահասակ) թուրք բառով: Կարելի չէ՝ արդեօք որ քոչ (զաղթ, երթ, չու) բառին կապենք զայն, քուչակ—քոչւոր, մշտագաղթ, այդպէս չէ՞ր արդարեւ մեր աշուղներուն կեանքը: Սիրուն չէ՞ որ սիրոյ չափ ուժեղ շեշտերով պանդխտութիւնն ալ երգող այդ մեծ աշուղը քոչւոր, Թափառական, վաչ կատուն անուանէ ինքզինքը:

Արեղեան իր ուսումնասիրութեան մէջ այդ տաղերը կը յորշորջէ «հին գուսանական ժողովրդական երգեր»: ծանր ու տարտամ անուանակոչութիւն: Լաւագոյն է ըստ իս սնուանել այդ տաղիկներու հաւաքածուն «Հայրէններու Բուրաստանը» եւ իբր ենթատիտղոս՝ «Նահապետ Քուչակի վերադրուած տաղեր» կամ «Քուչակեան տաղեր»: Ինչ որ պէտք է նաեւ ընել Քուչակեան հայրէններու ապա-

զայ լիակատար հրատարակութեան մը մէջ, զատուած ու զտուած տաղիկներու շարքէն յետոյ՝ ղնելն է, երկրորդ մասին մէջ, ոչ միայն տարբերակները, այլ եւ՝ յաւելուածի մը մէջ՝ բանաստեղծներու ուսումնասիրութեան համար՝ քնադիրները այնպէս ինչպէս զանոսք կը զանենք ձեռագրին մէջ:

Գանք այդ հայրէն բառին, որու մասին Հ. Ակինեանի տուած մեկնութեան համամիտ չեմ: «Հայրէն» կամ «հայերէն» այն բառն է զոր ձեռագրներէն շատեր իբր տիտղոս կուտան այդ տաղաշարքերուն (Տաղ հայերէն վասն ուրախութեան, «Հայրէնի կարգաւ», «Դարձեալ հայերէն», «Հայերէն», «Հայրէնի»): Արեղեան կը յիշատակէ իջմիածնայ թիւ 479 ձեռագրին մէջ զանուտղ տաղաշարքի մը տիտղոսը որ սապէս է՝ «Զկթղայն ի ձեռդ առ եւ զհայերէնն առա՛», այսինքն՝ զինքին կթղան ձեռքդ առ եւ այս «հայրէն»ները

երգէ՛: Այդ բառը մերթ կ'երեւայ տաղերուն մէջ իսկ. «Մոմն ալ գէ՛մ հայրէն ասաց», «Հանչանք ես հայրէն ասի», «Անչափ հայրէնի ասի», «Կը խըմէ ու հայրէն կ'ասէ», «Կ'ասեմ թէ հայրէն ասա», «Գիտեմք որ շատ հայրէն գիտեա, լուկ ընարէ (եւ ոչ թէ «լաւ հնարէ») ինչպէս կը գրէ Աբեղեան» մէկիկ մի ասա», «Հայրէն մի կամիմ ասել որ լըսեն քարերն անդնոց»: Նոյն բառը Ակնայ անտունին երուն մէջ եւս կը գտնենք, «Պալաւն ինչեր մեր պաղչային պարէն, բերան մի լաց կ'ըսէ, բերան մը հայրէն»: Նոյնը կը գտնենք իրը որոշ երգի սովորական անուն մը՝ Խարբերդի բարբառին մէջ. թիկատինցին կը գրէ՝ «Կը սպասէ որ իր սիրած տղուն հայրէնը կալերուն գիէն գայ մէյ մըն ալ լսէ աղջիկը»: Շէրէնցի վանայ սագին Ա. հատորին մէջ ալ կայ քառեակ մը՝ դոր կը յիշատակէ Աբեղեան եւ ուր կը գտնենք նոյն բառը (Վանեցոց արտասանութեամբ հիւն խի փոխուած) «Իրեք խայրէն ասաց, Մէկ վարդին, երկուս կարիբին»:

Կոստանեանց իր «Միջնագրեան Հայ Ժող. Երգերու» պրակներէն մէկուն մէջ գրած էր՝ «Թերեւս «հայրէն»ի երգերն էլ այն է նշանակում որ յետին ժամանակի աշուղները միմիայն կրկնում էին, յարմարեցնելով ժամանակի պահանջներին, այն ինչ որ աւանդութեամբ պահուած էր հայերէն, այլ ոչ օտար լեզուներով, ինչպէս սովոր էին երգել լեւոյ»: «Նահապետ Քուչակի Դիւան»ի յառաջաբանին մէջ ես գրած էի. «... Մեր աշուղները որ շատ աւելի պարսկերէն ու թրքերէն լեզուով կը քերթէին (Ժ. 1., Ժ. 2., Ժ. 3. դարերուն)... սրտի պարտք մը կը զգային սակայն իրենց մայրենի լեզուով ալ արտայայտելու իրենց հոգեւոր մեծ յուզմունքները, եւ այդ պարագային կը ջանային անշուշտ... հայկական աւանդութիւնը շարունակել լսողներուն ու եղանակին մէջ... Քուչակի «հայերէն ասա»-ն ըսել կ'ուզէ թէ այդ երգերը յղացուած էին հայկական ոճով եւ հայկական երաժշտութեամբ»:

Նոյն հատորի ծանօթագրութեանց մէջ կ'աւելցնէի. «Մենք կը կարծենք (Կոստանեանցէն տարբերելով) թէ «հայերէն ասելը» կը նշանակէ ոչ թէ արդէն գոյութիւն ունեցող հայերէն երգեր երգել, — ինչո՞ւ ենթադրել որ բոլոր երգերը հին ատենը յօրինուած էին եւ

վերջին ժամանակներու աշուղները «կը կրկնէին» միայն —, այլ երգեր յօրինել «հայկական երաժշտութեամբ ու ոճով», «հայրէնի կարգաւ», որ ըսել է կերպով մը sur le mode arménien, ինչպէս Յոյներն ունէին mode dorien, mode lydien, եւն.:

Հ. Ակինեան կը գրէ. «Հայրէն կը գրուի նաեւ հայրեն, ծագումը թերեւս հայրենի բառին մէջ փնտռուի, իբր հայրենի կարօտի երգեր, հառաչանքներ, որովհետեւ քառեակներուն նիւթն է առհասարակ անձուկը, սէրը զէպի կինը, եարու Արարերէն հայրան իբրեւ հիացմունք մօտ է հայրենի իմաստին, բայց կը թողում լեզուագէտներուն որոշել թէ բառը հայերէնի մէջ կարո՞ղ է այսպիսի ձեւափոխութիւն մը կրել»: Լեզուագէտ ըլլալու պէտք չկայ ըստ իս նկատելու համար թէ հայրէնը ոչ հայրենի (հայրենիք, հայրենական) բառին, ոչ ալ արաբ հայրանին հետ կապ ունի. հայերէն բառն է պարպապէս, Հայու լեզուով, Հայու ոճով, հայէվար, եւ եթէ մերթ ձեռագրաց մէջ հայրէնը հայրեն գրուած կը գտնենք, գրչութեան սխալ է ատ: Հ. Ակինեան կը զարմացնէ զիս երբ կ'աւելցնէ՝ «Ռմանք միտեցան հայրէնի մէջ տեսնել հայերէն, հայ ժողովուրդի յատուկ երգախումբ, նմանութեամբ բայաթի, Թիւրքի կոչուած երգերու, բայց այս ենթադրութիւնը հիմք չունի ընտիր ձեռագիրներու մէջ»: Այս ֆրագով ակնարկուած ոմանքը Աբեղեանը ու ես ենք: Աբեղեան, իր վերջին ուսումնասիրութեան մէջ յիշատակելով «Նահապետ Քուչակի Դիւան»ին մէջ հայրէնի մասին գրածս, կ'ըսէ՝ «Այդ ենթադրութիւնը անհաւանական չէ. այդ երգերը կարող էին ունենալ իրենց յատուկ եւ բնիկ հայկական եղանակը եւ դրա համար կոչուել հայերէն, այսինքն հայկական»: «Անշուշտ, կը գրէ դարձեալ Աբեղեան, այս բազմազան բովանդակութեամբ սիրու, գինու, հարսանեկան, պանդխտութեան եւ խրատական երգերն ունեցել են մի առանձնայատուկ հայկական բան, այդպէս կոչուելու համար: Դրա համանման կոչում ազգի անունով՝ դրուում ենք թուրքերի մէջ. «Միրահարական երգերէն անոնք որ ի Պոլիս յօրինուած են, շարքի կ'ըսուին, եւ անոնք որ տեղական են եւ կամ Խարբերդէն կամ Տիգրանակերտէն կամ այլ քաղաքներէն կուգան՝ Թիւրքի կ'ըսուին, թէեւ ոմանք անխտիր շարքի կամ Թիւրքի

կ'ըսեն» (ՀԱ. էջ 455)։ Ինչպէս թուրքերէն յօ-
րինուած երգեր Թիւրքի են ասուած, նոյնը ե-
ղև է եւ մեր մէջ հայրէնների նկատմամբ»։
Բայց Արեղեան սա կարծիքն եւ կը յայտնէ թէ
հայերէն՝ երաժշտական որոշ եղանակ կամ ոճ
չի նշանակեր, այլ ոտանաւորի տեսակ մը,
տաղաչափական ձեւ մը՝ Հայոց յատուկ, եւ
թէ «հայրէնի կարգաւ» կը նշանակէ «հայկա-
կան տաղաչափութիւն»։ Եւ կը կարծեմ թէ
հայերէնը թէ՛ հայկական ինքնուրոյն երաժշ-
տական ոճ եւ թէ՛ ատոր հետ կապուած որոշ
հայկական տաղաչափութիւն կը նշանակէ։
«Երաժշտական ոճ» ըսելով չենք ըմբռներ որ
բոլոր հայրէնները, որոնք միշտ նոյն նիւթին
վրայ չեն յօրինուած, միշտ միեւնոյն եղա-
նակն ունեցած ըլլան, այլ թէ «նոնց եղա-
նակը՝ իւրաքանչիւր նիւթի համեմատ որոշ
այլազանութիւններով՝ յօրինուած էր նոյն քնիկ
հայկական որոշ երաժշտական ոճին, «կարգ»ին
(mode) համեմատ։ Հայրէններու եղանակ-
ները դեռ չեն ուսումնասիրուած։ Տարւոք
Ակնցիները դեռ կան անշուշտ որ կը յիշեն Ակ-
նայ մէջ երգուած հայրէններու եղանակներ։
Կոմիտաս վարդապետ լսած ու ձայնագրած էր
անոնցմէ մին, թանկագին կտոր մը, «Որդի,
հարբատի որդի, ծիւ ոսկի, ծառ արմաւենի»
տողով սկսող, որ Բուշակեան շարքին մէջ կը
գտնուի եւ զոր քիչ տարբերութեամբ Ճանիկ-
եան ալ գրած է իր շնուծիւնք Ակնայ գրքին
անտունիներուն շարքին մէջ իբր դեռ մինչեւ
իր ատենը Ժողովուրդին մէջ երգուող երգ.
բայց Կոմիտաս վարդապետ չէ հրատարակած
ղժբաղժաբար այդ երգին ձայնագրութիւնը։
Յանկալի է որ մեր այժմեան երաժշտաղէտ-
ները Ակնցիներու երգել տալով Ակնայ հին
հայրէններ (կամ անտունիներ որ նոյն տա-
ղաչափութեամբ յօրինուած են), այդ շահե-
կան ու անհրաժեշտ ուսումնասիրութիւնը կա-
տարեն, ինչ որ թէ՛ ալդ հին ու զուտ հայկ.
երաժշտական ոճը երեւան հանելու եւ թէ՛
այդ հայրէններու տաղաչափութեան վրայ ա-
ւելի յատակ լոյս սփռելու պիտի ծառայէ։ Թէ
հայրէն բառով զլիաւորապէս երաժշտական
ոճը կը հասկցուի, առիկա կ'ապացուցուի
Ճանիկեանի սա տողերով. «Երբ փեռային
կողմի խնամի կանայք աղջկան կողմը կ'եր-
թան, ձեռաց թմբուկով տաճկերէն 4—5 հա-
րէն կ'երգեն, յետոյ կը սկսին զովասանական
երգերը որ սովորաբար տաճկերէն են եւ ո-

րոնց շեր կ'ըսեն (1)։ Ուրեմն հայրէնը է՛ն ա-
ռաջ Հայոց յատուկ եղանակ է, քանի որ վեր-
ջին ժամանակներուն մէջ այդպէս կոչուած են
նոյն իսկ երգեր որոնց խօսքերը թուրքերէն են,
այդ եղանակը՝ անշուշտ առաջ կը յօրինուէր
միմիայն հայերէն խօսքերու վրայ որ որոշ տա-
ղաչափութեամբ մը կազմուած էին։ Այդ տա-
ղաչափութեան կազմը ծանօթ է մեզի. — թէ եւ
անոր կանոններուն ճշդումն ալ դեռ վէճի ա-
ռարկայ է։ — Արեղեան անով բաւական եր-
կարօրէն զբաղած է իր ուսումնասիրութեան
մէջ, ինչպէս եւ ես ինքս Անանիտի 1907 տար-
ուան յօդուածաշարքիս մէջ։

Մենք երկու «հայկական» չափ ունինք,
մին միւսէն աւելի գեղեցիկ ու ճկուն, լայն ու
ալիւնդի։ Մին այն է զոր Հ. Արսէն Բագրա-
տունի շարականներուն մէջ գտաւ եւ որով
զրեց իր Հոմերի, Վերգիլի, Սոփոկլի թարգ-
մանութիւններն ու իր Հայկը, չորս հատա-
ծով տողը (1, 2, 3, 4, 4—3 կամ 4—4, 4—4, 3—4
կամ 4—4)։

Նորահաւ աքսակաւոր եւ զօրագլուխ առա-
փնեաց,
վառեցար զինու հոգւոյն արխաւս րնդդեմ
մահու,
վարդա՛ն, քաջ նահաւսակ, որ վանեցեր ըզրօ-
նալին...

Այս չափը՝ աւելի կամ նուազ կանոնաւոր
կերպով՝ գործածուած է մեր հին եկեղեցական
երգերուն, շարականներուն մէջ միայն, Հ.
Արսէն Բագրատունիէն վերջնական ձեւ տա-
նալէ եւ դիւցազներգական ու ողբերգական
քերթուածներու մէջ կիրարկուելէ առաջ։
Միւսն այն է որ Բուշակեան տաղերուն ու
Ակնայ անտունիներուն մէջ կը գտնենք։ Ա-
տոր առաջին օրինակը կը տեսնենք Նարե-
կացիի տաղերէն ոմանց մէջ.

Գոհար վարդըն վառ առեալ ի վնից վարօիցն
արփեմից։

Նոյն չափը գործածած են նաեւ Թրիկ,
Յովհաննէս Պլուզ, Խաչատուր Կեչառեցի.

(1) Այս շեր բառն ալ շարական բառին ա-
ռաջին վանկին հետ կապ մ'ունի Թերեւս։

Գրիգոր Աղթամարցի, Չաքարիա Գնունցի, Յովսէփ Սեբաստացի իրենց աշխարհաբար եւ զրաբար քերթուածներէն տմանց մէջ. նոյն չափով գրուած են «Աղեքսանդրու վարք»ին կաֆաները մեծ մասամբ: Այդ չափն է 7—8, կամ աւելի ճիշտ՝ 7—3—5: Կոստանեանց Քուչակեան տաղերը տպած է իւրաքանչիւր տողը երկու տողի վերածելով (մինչ նոյն չափով գրուած փրիկի, Աղթամարցի, Կեչառեցիի տաղերուն տասնեւհինգ ոտքով տողերը հետաքարակած է ամբողջ մէկ գծի վրայ): Ընդուն չէր ատ. երկու հատածները, 7 եւ 8 (երկրորդը՝ միշտ 5—5ի բաժնուած), մէկ տող կը կազմեն, յանգը այդ երկհատած տողին ծայրն է որ կը գտնենք: Քիչ անգամ յանգը կը տեսնուի նաեւ առաջին հատածին վերջը, բայց ատիկա «ներքին յանգ» է եւ բացառիկ երեւոյթ կը կազմէ: Արդէն, երկու հատածները միշտ սերտ կապուած են իրարու, ինչպէս Արեղեան ինքն ալ դիտել կուտայ. տողը այդ տասնեակ վանկին մէջ միաձուլ է եւ որոշ իմաստ մը կը լրացնէ. իմաստով ինչպէս ներդաշնակութեամբ՝ այդ երկու հատածներն անբաժանելի են եւ միասին է որ տողը կը կազմեն: Հ. Ակիւնեան կ'առաջարկէ 2—5—5—5 չորս հատածի բաժնուած տեսնել այդ տողերը.

Գիւեհրս — ես ի քուն էի — իմ սրտիս — ակամօքն եր
ի բաց.

Այդ տաղաչափութեամբ յօրինուած տաղերուն մէկ մեծ մասը արդարեւ կրնայ նաեւ այդպէս չորս հատածի բաժնուիլ, բայց ոչ բոլորը. իսկ այս կամ այն բառը երկուքի բաժնել եւ շեշտուած վանկը նախորդ միավանկ բառին միացնել՝ տոաջին երկավանկ հատածը ստանալու համար. — ինչպէս կ'ընէ Հ. Ակիւնեան, բռնազբօսիկ է եւ տողերուն բնական ներդաշնակութիւնը կ'արէ: Կարելի է նաեւ, ինչպէս ատենով ես ինքս Անանիայի մէջ դիտել տուած էի, 5—5—5 չափը գտնել անոնց մէջ.

Գիւեհրս ես ի քուն — էի, իմ սրտիս — ակամօքն եր
ի բաց.

Բայց այդ ձեւն ալ կը ներկայանայ Քուչակեան տաղիկներուն, անտունիներուն

եւ այդ տաղաչափութեամբ գրուած քերթուածներուն տողերու մէկ մասին մէջ եւ ոչ ամբողջին: 7—5—5 չափն է մշտական կանոնը, բոլոր տողերուն մէջ անխախտ (սակաւթիւ բացառութիւններէ զատ որ յայտնապէս արդիւնք են օրինակութեան սխալներու): Այդ տաղերուն մեծ մասը այդքան տարբեր չափերով կարգալու կարելիութիւնը յառաջ կուգայ անոնց մէջ կարճ բառերու գրեթէ տարամերժ տիրապետութենէն. ընդհանրապէս մէկ, երկու, երեք վանկով են բառերը, քիչ անգամ չորս, երբեք հինգ, կարճ բառեր նախ ընտրելու այդ հակամիտութիւնն ալ, այդ Քուչակեան տաղերուն եւ անտունիներուն նուրբ ու ճապուկ երաժշտականութեան, թեթեւ շնորհալի գնացքին կը նպաստէ մեծապէս:

Այդ տաղաչափութիւնն եւ անոր ընկերացող, զայն պատճառորոգ ու ձեւակերպող երաժշտութիւնը ապահովապէս շատ հին են: Ժ. դարէն առաջ ալ, ուր անոր առաջին օրինակը կը գտնենք Նարեկացիի տաղերէն ու մանց մէջ, այդ չափը թերեւս գոյութիւն ունէր: Թերեւս ան նոյն իսկ մեր հեթանոսական շրջանի գուսաններէն յօրինուած է եւ քրիստոնէական շրջանի երգիչներէն պահպանուած, ան ապահովապէս նախ յօրինուած է երգելով ու երգուելու համար, ու յետոյ հմուտ եկեղեցական հեղինակներ եւս զայն գործածած են քերթողական գրաւոր՝ խրատական, միստիքական կամ փիլակական՝ արտադրութեանց մէջ: Բայց ժողովրդական աշուղներէն մաս մը զայն շարունակած են պահպանել (մասնաւորապէս Ակնայ շրջանին մէջ) եւ անտունիներէն շատերը այդ չափով (եւ այդ երաժշտութեամբ) յօրինուած են. այդ չափով են նաեւ (ու ապահովապէս նոյն երաժշտութիւնն ունէին) Քուչակեան բոլոր «հայրէն»ները, որ ինչպէս արդէն նկատեցի, յայտնապէս երգուելով յօրինուած ու բերանացի աւանդութեամբ պահպանուելէ յետոյ յիշողութեամբ գրի առնուած են:

Դժուար է որոշել ճիշտ թուականը ուր ստեղծուած է Քուչակեան հայրէններու սկզբնական տարրը: Հ. Ակիւնեան կը գրէ թէ ԺԴ դարէն աւելի հին են, առանց փաստ մը տալու (թերեւս տեսած է ԺԴ դարու ձեռագիր մը որու մէջ արդէն գտած է այդ հայրէններէն): Կրնան ատենք ԺԳ, ԺԲ, ԺԱ. դարէն իսկ

ըլլալ, ամէն պարագայի մէջ՝ Սելճուքեանց արշաւանքէն յետոյ, որովհետեւ՝ ինչպէս բոսած եւ «Հատընտիր էջեր Քուչակեան տաղաշարքէն» հատորիս յառաջաբանին մէջ, թուրքերէն բառեր եւ թուրքերէնի միջոցով մեր մէջ տարածուած պարսկերէն ու արաբերէն բառեր բաւական բազմաթիւ են ատոնց մէջ, մինչ Ժ. դարուն եւ անկից առաջ մեր նախնեաց դրաքար ոտանաւոր ու արծակ արտադրութեանց մէջ արար ու պարսիկ բառեր (բայ ի Արշակունեաց շրջանին հայերէնի մէջ մտած ու հայացած պահլաւիկ բառերէն) չեն տեսնուիր: Ինծի կը թուի որ այդ Քուչակեան տաղերը առաջին անգամ ձեւակերպուած են Ակնայ շրջանին մէջ, Անիէն ու Վասպուրականէն հոն գաղթող Հայերու մէջէն ծագած մեծատաղանդ գուսանի մը հանճարով, այդ տաղաչափութիւնը, այդ երաժշտութիւնը, այդ տաղերուն բաղկացուցիչ հիմնական տարրերէն ոմանք՝ անոնք բերած են ապահովապէս Անիէն ու Վասպուրականէն, բայց Քուչակեան տաղիկին ներքին ինքնայատուկ գեղեցկագիտութիւնը, այնքան տարբեր Նարեկացիի, Մագիսարոսի, Վարդան Անեցիի, Շարականներու, նոյն իսկ Ծերիկի, Կոստանդին Երզնկացիի բանաստեղծութեանց գեղեցկագիտութենէն, պէտք է վերջնական կազմութիւնն ստացած ըլլայ արեւմտեան Հայաստանին մէջ, որ բիւզանդական տիրապետութեան տակ էր, ու թէպէտ յոյն «լեզուի» ունէ ազդեցութիւն հոն չի տեսնուիր, կը զգացուի յոյն ճաշակը, նրբութեան ու հակիրճութեան ատտիկեան ձգտումը, ժողովրդական ու գուտ հայկական մտայնութեան մը, զգայնութեան մը եւ արտայայտութեան ձեւերուն աւելի փափուկ, աւելի կատարեալ կնիք մը տուող: Հոն կան նաեւ պարսիկ ու թուրք բանաստեղծութենէն փոխառիկ տարրեր, թրքաց տիրապետութեան տակ գտնուող ա-

րեւելեան Հայաստանէն բերուած, բայց կը բաւէ բաղդատել այդ տաղիկները պարսիկ ու թուրք դասական կամ ժողովրդական հին բանաստեղծներէն ունէ մէկուն արտադրութեանց հետ՝ զգալու համար խոր տարբերութիւնը այդ հայ բանաստեղծութեան, որ նիւթական զարդեր, պատկերներ, ասութիւններ առած է միայն դրացի հեթանոս կամ մահմետական ցեղերէն, բայց խորքին մէջ մնացած է Հայ, քրիստոնեայ, ու նոյն իսկ երբ հեթանոսական հին աշխարհէն հոն արձագանգներ կը լսենք՝ այդ արձագանգները «Հայ» հեթանոսութեան ոլորտէն է որ կուգան հոն ու կը ներդաշնակուին քրիստոնեայ Հայութեան մտայնութեան հետ:

Հայրէններու եւ անտունիներու բանաստեղծական գանձին վրայ անոպառ ուսումնասիրութիւն կայ ընելիք: Անոնք քննութեան նիւթ կը հայթայթեն մէկէ աւելի տեսակէտներով: Արեւեան իր վերջին ընդարձակ յօդուածներուն մէջ արդէն իսկ շատ կարեւոր ու հետաքրքրական դիտողութիւններ ըրած է, մասնաւորապէս այդ տաղիկներու դարէ դար ու գաւառէ գաւառ բերանացի փոխադրուելով կրած լեզուական ու նոյն իսկ շարադրական փոփոխութեանց մասին: Ես հոս, հակիրճ ընդհանուր տեսութիւն մը միայն ուղեցի տալ այդ մեծ ու բարդ նիւթին վրայ՝ Քուչակեան քանի մը անտիպ տաղերու հրատարակման առթիւ: Անանիտի ընթերցողները հրճուանքով պիտի հոտոտեն անշուշտ այս նոր գտնուած ծաղիկները Հայրէններու Բուրաստանին, որ մեր հին բանաստեղծութեան ընդհանրապէս մոայլ կամ ծանրախոհ ամբողջութեան մէջ կը ներկայացնէ զարնանագեղ կենսալից հմայիչ դրախտ մը հայ սրտին ու հայ հանճարին ամենէն ներքին ակբերէն բղխած:

Ա. ԶՈՊԱՆԵԱՆ